

Fidan Abiyeva

ADU

fidan.abiyeva24@gmail.com

YUXARI KURS TƏLƏBƏLƏRİNƏ YAZI VƏRDIŞLƏRİNİN AŞILANMASININ LİNQVO-DİDAKTİK ƏSASLARI

Açar sözlər: proses, nəticə, janr

Keywords: process, product, genre

Ключевые слова: процесс, результат, жанр

Müasir dövrimüzdə yazı vacib rol oynamağa başlamış, xarici dildə yazma bilmək qloballaşan dünyada əsas məsələlərdən birinə çevrilmişdir. İngilis tarixçisi və yazıçısı olmuş H.C.Vells yazı barədə demişdir: “Yazı razılaşmaları, qanunları qeyd etmə bacarığına malikdir. Yazı kiçik şəhərləri dövlətə çevirə, keşis və kralın əmrlərini uzaqlara çatdırma, ölümsüzləşdirə bilər” [3, s.41]. Yazı ünsiyyətin vacib amillərindən, şərtlərindən biridir. Məhz yazı vasitəsilə oxucu yazının sahibi haqqında müəyyən təəssüratə malik olur, yazıda edilmiş səhvlər oxucuda mənfi fikir yaratmış olur. İnsan həyatının bir çox anında yazıdan istifadə edir. Bəzən ondan izahat yazmaq, bəzən qeyd götürmək, bəzən isə inşa yazmaq tələb olunur. Təhsil müəssisələrində dissertasiya, tezis yazmaq lazım olur ki, bunlar da öz növbəsində yüksək yazı bacarığına malik olmağı tələb edir. Yazı vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi təsəvvür ediləndən daha vacib rola malikdir. C.P.Harmer yazıdan bəhs edərkən qeyd etmişdir: “Yazıda edilmiş səhv təhsil və savadın çatışmazlığı kimi qəbul oluna bilər” [5, s.324]. Yazı öyrənəndən cümlənin quruluşu barədə, uyğun sözlərin seçilməsi üçün müəyyən lüğəti biliklər tələb edir. Buna görə də, yazı tələbələrini yiyələnməkdə çətinlik çəkdiyələri bir bacarıqdır. Yazı davamlı təcrübə, planlaşdırma, yoxlama, təhlil etmək kimi idrakı prosesləri tələb edən mürəkkəb bacarıqdır. Lakin çox zaman siniflərdə yazı bacarığının inkişaf etdirilməsinə az vaxt sərf olunur. Buna səbəb yazının danışma, dinləmə, oxuma kimi bacarıqlara nisbətən daha mürəkkəb xarakterə malik olmasıdır. Yazının mürəkkəb xarakteri isə müəllim tərəfindən verilən təlimatı çətinləşdirir, çünki təlimatçı yazını oxumalı, rəy bildirməli, qiymətləndirməlidir. Bunlar isə təlimatçıdan vaxt, səbr və enerji tələb edir. Beləliklə, çox vaxt yazıdan imtina olunur və ya yazıya səthi formada yanaşılır. Bu problemi aradan qaldırmağın yollarından biri ənənəvi dərs modelindən uzaqlaşmaq və tələbələri qarşılıqlı rəy vermə prosesinə cəlb etməkdir. “Yuxarı kurs tələbələri ilə rəy mövzusunda aparılan sorğuda tələbələr cavabları oxşar olmuşdur. Onların əksəriyyəti rəy verərkən öz yazılarında nəyi etməli, nəyi etməli olmadıqlarını öyrəndiklərini vurğulamışlar” [4, s.218]. Yazı, onun dilə münasibəti dilçiliyin ən vacib problemlərindəndir. Filologiya elmləri doktoru, professor A.M.Qurbanov yazıdan bəhs edərkən demişdir: “Cəmiyyətin tərəqqisində xüsusi rol oynamış ən böyük kəşf yazıdır” [1, s.233]. Yazı sosial bir proses olduğu üçün hər bir yazı parçası xüsusi mədəniyyəti, dəyərlərin ifadəsini və ifadə məqsədini özündə ehtiva edir. Buna görə də, yazını formalaşdırmaq və

inkişaf etdirmək yazının ünsiyyətin şifahi və qeyri-şifahi kimi digər formalarına olan bağlılığını əhatə edir. Yazı mütləq ilə əlaqələndirilərək yazının inkişaf etdirilməsi üçün motivasiya və modellər təklif edir. Bunun səbəbi isə oxu zamanı müxtəlif yazılarla tanışlığın olması, müxtəlif mədəniyyətləri və fikirləri təhlili etmək, simvolları və dilin formalarını öyrənmək imkanının olmasıdır. Model mətnləri imitasiya edərək yazmağı öyrənmək əsrlər boyu ümumi təcrübə hesab olunub. Lakin tələbələrə referat, inşa, hekayə, heabat və digər yazı növlərinin yazılmasını öyrətmək yalnız elementləri öyrətməklə bitmir, həmçinin belə mətnləri yaratmağın yollarını, bütövlükdə prosesi aydınlaşdırmağı özündə cəmləşdirir. Orfoqrafik qaydalara yiyələndikdən, cümlələrin qrammatik baxımdan düzgün ifadə olunması, fikirlərin sistemləşdirilməsi və məqsədin qoyulmasından sonra yazının sahibi artıq yazının tərtib olunma prosesi üçün təcrübə yığmağa başlayır. Yazı ali təhsil pilləsi səviyyəsində böyük əhəmiyyətə malik olduğundan yazı təliminin tarixində yazıya müxtəlif yanaşmalar olmuşdur. Tədqiqatçılar və müəllimlər əsasən aşağıdakı yanaşmaları diqqət mərkəzində saxlamışlar:

1. Nəticə əsaslı yanaşma
2. Proses əsaslı yanaşma
3. Janr əsaslı yanaşma

Yanaşmalardan bəhs edərkən C.P.Harmer bildirmişdir ki, biz bu yanaşmalar arasında seçim edərək tələbələrin nəticədən daha çox yazı prosesinin özünə diqqət etmələrini və ya onların müxtəlif yazı janrlarını öyrənməklərini istədiyimizi aydınlaşdırmalıyıq.

Nəticə əsaslı ənənəvi yanaşma hesab olunur. Bu yanaşma yazı prosesini deyil, nəticəni əhatə edən bir yanaşmadır və bir neçə elementi özündə birləşdirir. Bunlar aşağıdakılardır:

- Dil
- Plan və tərtibat
- Oxucunun nəzərə alınması
- Aydınlıq

Yazıda istifadə olunan dil orfoqrafik qaydalar gözlənilməklə istifadə olunmalıdır. Lügət, söz ehtiyatı mövzuya uyğun olmalıdır. Məsələn, yazılı ünsiyyətin məqsədi və niyyəti xahişdirsə, nəzakətsiz söz və ifadələrdən, cümlələrdən istifadə etmək uyğunsuzluqdur. Bu, yazının müvəffəqiyyətli olmasının qarşısını alır. Sözlərdən istifadə zamanı diqqət ediləcək digər məsələ eyni sözlərdən bacardıqca az istifadə etməkdir. Sinonim və antonimlərin yanlış istifadəsinə yol verilməməlidir. Mətnin planı, dizaynı onun növünə uyğun olmalıdır. Tərtibat oxucuya mətnin məzmununu anlamaqda kömək edir. Hər bir başlıq, cümlə özündən əvvəlki başlıq və cümlə ilə əlaqələndirilməlidir. Durğu işarələrindən düzgün istifadə tərtibatın vacib amillərindəndir. Yazının sahibi oxucu tərəfindən tələb olunan qaranlıq məqamlara aydınlıq gətirməli, mövzudan kənar məqamlara diqqət etməməlidir. Mətnlərdə yazıçının fikirləri aydın ifadə olunmalı, sübut və dəlillərlə dəstəklənməlidir. Hadisə və dəlillər arasında əlaqə aydın olmalıdır. Nəticə əsaslı yanaşma tələbələrə yazılarını akademik formada tərtib etməyə kömək edir.

Proses əsaslı yanaşma yazı prosesini ehtiva edir. Bu yanaşma nəticə əsaslı yanaşmadan fərqli olaraq qrammatik strukturları deyil, məna və fikirləri diqqət

mərkəzində saxlayır. Yanaşmaya əsasən yazı prosesi müxtəlif pillələri əhatə edir. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

- Yazı öncəsi proses
- Planlaşdırma
- Hazırlama
- Rəy
- Yoxlama

Yazı öncəsi pilləsi beyin həmləsi, informasiyaların toplanması, fikirləri tərtib etməkdən ibarətdir. Planlaşdırma yazıda mühüm rol oynayır, yazının sonrakı pilləsi üçün keçid hesab olunur. Yazının layihəsinin hazırlanması isə planlaşdırma zamanı aparılan qeydlərin cümlə halına salınmasıdır. Bu zaman ehtiyac yaranarsa, yeni bölmələr, fikirlər əlavə olunur və ya əksinə olaraq silinir. Yazı prosesinin pillələrindən biri olan rəy müəllim tərəfindən yazıya verilən qiymətdir. Bu pillə öyrənmə yazısının çatışmayan cəhətlərini görməkdə kömək edir. Rəy muasir dərs modelində yalnız müəllim tərəfindən deyil, digər öyrənlər tərəfindən də verilir. Yoxlama isə yazının sonuncu pilləsi hesab olunur. Bu pillədə mətn ümumilikdə nəzərdən keçirilir, düzəlişlər aparılır. Proses əsaslı yanaşma öyrənlərdə tənqidi fikrin formalaşmasında vacib rol oynayır.

Janr əsaslı yanaşma yazının müxtəlif növlərinin normalarını müəyyənləşdirir. Tələbələr yazmağa başlamazdan əvvəl yazacaqları yazı növündə olan bir nümunə ilə tanış olur, daha sonra fikirlərini öz yazılarında cəmləyirlər. Yuxarıda adlarını qeyd etdiyimiz digər yanaşmalar kimi janr əsaslı yanaşma da xarici dil siniflərində geniş istifadə olunur. Bu yanaşmanın məqsədi xüsusi yazı janrını və onun kommunikativ məqsədini təqdim etməkdir. Bu öyrənlərə müxtəlif üslublarda yazılmış mətnləri anlamağa və belə mətnləri yazmağa kömək edir. Buna görə də xüsusi yazı üslublarının öyrənilməsi tələbələrin sinifdən kənar həyatlarında yazıdan istifadə edə bilmələrinə imkan verir. Proses əsaslı yanaşmada tələbələr yazı prosesinin bir neçə pilləsindən keçərək nəticəyə gəlirlərsə, janr əsaslı yanaşmada xüsusi janrda yazılmış yazı tələbələrə təqdim olunur, daha sonra isə verilən janrın bəzi xüsusiyyətləri vurğulanır. Növbəti mərhələdə tələbələr verilmiş mətni imitasiya edərək eyni üslubda yeni mətn yaradırlar. Janr əsaslı yanaşmaya 1980-ci illərin ortalarından diqqət yetirilməyə başlanmışdır. C.M.Sveylz janr sözünün tərifini belə vermişdir: "Janr kommunikativ hadisələrdən ibarət bir sinifdir və onun üzvləri kommunikativ məqsədlər bölüşürlər" [2, s.58]. Bu tərifə açıqlama versək belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, janr müxtəlif kommunikativ məqsədlərlə əlaqəlidir. Buna misal olaraq polis hesabatlarını və ya məktubları göstərmək olar. Şəxsi məktublar yazının sahibinin şəxsi hekayələri haqqında bizzə məlumat ötürürsə, polis hesabatları baş vermiş hər hansısa bir hadisənin təsvirini verir. Proses əsaslı yanaşmada əsas diqqət tələbələrin təxəyyülünə, ötürmək istədikləri mənaya yönəldilirsə, janr əsaslı yanaşmada əsas diqqət doğru ifadələrin seçilməsinə, qrammatik qaydaların gözlənilməsinə və yazının məqsədə uyğun formasının seçilməsinə yönəldilir. Janr əsaslı yanaşma tələbələrə nümunələrlə təmin etdiyinə və onlara müəyyən yazı növlərinin yazılma yolunu öyrətdiyinə görə bir çox müəllimlərin dəstəklədiyi bir yanaşmadır, lakin bu yanaşmada tələbələrin modellərdən istifadə etmədən yeni yazı yarada biləcəkləri qeyri –mümkün hesab olunur. Bu isə öz növ-

bəsində tələbədə yaxşı yazıçı olmaq inamını azaldır və onların təsəvvür və təxəyyülünü istifadə etmək bacarığını məhdudlaşdırır. Bu kimi səbəblərdən asılı olaraq, yazı tədris olunarkən yalnız bir yanaşmanı əsas götürüb digərlərindən imtina etmək inkişafa mane olan amillərdən hesab olunur.

Ədəbiyyat

- 1.A. M. Qurbanov. Ümumi dilçilik. Bakı: Maarif,1977
- 2.Swales, J. M. Genre analysis. Cambridge, Uk: Cambridge University Press, 1990
- 3.Wells, H. G. A short history of the World. New York: Macmillan, 1922
- 4.Stein, M. K. Instructional Explanations in the Disciplines. Springer, 2009
- 5.Harmer. J. The practice of English Language teaching-fourth edition. Pearson Lonman, 2008
- 6.Murray, Donald. Teach writing as a process not a product. The Leaflet, 1972

Summary

Lingvo-didactic basis of encouraging senior students' writing skills

This article deals with the development of writing skills which are considered to be the most complicated skills to acquire and special attention is given to the approaches like product- based, process- based and genre- based to writing for improving senior students' writing skill.

Резюме

Лингво-дидактические основы для развития навыков письма студентов старших курсов

Эта статья посвящена развитию навыков письма, которые считаются самыми сложными навыками для приобретения и особое внимание было уделено подходам, как, процесс ориентированный подход, продукт ориентированный подход и жанр ориентированный подход к письму для улучшения навыков письма студентов старших курсов.

*Rəyçilər: fil.f.d., dos. S.Əliyeva, fil.f.d. S.Qurbanova
ADU-nun Linqvodidaktika kafedrasının
07.12.2016-ci il tarixli iclasının
05 sayılı protokolundan çıxarış.*

Daxil olma tarixi: 16.01.2017